

WANTSSEN IN FRYSLÂN (DEEL 1)

Philip Zeinstra

In 1997 is Philip Zeinstra uit Ter Idzard begonnen met het inventariseren van Fryslân voor wat betreft wantsen. Dat heeft na vier jaar een grote hoeveelheid gegevens opgeleverd. Hiervan is een bestand gemaakt, dat nog steeds wordt aangevuld met informatie van derden, over de periode van 1850 tot en met 2000. Doel is dit bestand in de komende jaren uit te laten groeien tot een overzicht van wantsenvondsten in de provincie Fryslân van de laatste anderhalve eeuw. Reden om een serie artikelen in Twirre te wijden aan deze vrij onbekende, maar buitengewoon interessante groep insecten. In dit artikel komt een aantal algemene onderwerpen aan bod, samen met de eerste resultaten.

ONDERZOEKSVRAGEN

In de laatste paar jaar is er door een aantal mensen extra aandacht besteed aan de wantsen in Fryslân. Een aantal vragen lag hieraan ten grondslag:

- * Welke soorten waren al bekend, op welke data zijn ze waargenomen en waar?
- * Welke gebieden zijn goed bemonsterd en welke niet?
- * Wie hebben in Fryslân wantsen geïnventariseerd en met welke resultaten?

Wanneer de gegevens naast elkaar worden gelegd, komen ook vragen naar voren als:

- * Zijn er veranderingen in het areaal opgetreden?
- * Zo ja, om welke soorten gaat het dan?
- * Zijn daarvoor oorzaken voor aan te wijzen?

METHODE

Om op bovenstaande vragen een antwoord te krijgen, is gebruik gemaakt van diverse bronnen, zoals collecties van musea, literatuur, notitieboekjes en natuurlijk de eigen inventarisaties. Een en ander leidde tot een indrukwekkend landelijk bestand, in beheer bij de heer B. Aukema te Renkum. De informatie die betrekking had op Fryslân, werd aan mij afgestaan. De omvang van dit gegevensbestand is in de laatste vier jaar verdubbeld door inventarisaties, die overwegend plaatsvonden op het Friese vasteland.

Om een zo volledig mogelijk beeld van de verspreiding van de soorten te krijgen, zijn zo veel mogelijk verschillende uurhokken bezocht. In een later stadium is er ruimte voor meer systematisch onderzoek, bijvoorbeeld door monitoring van verschillende telgebieden of proefvlakken. Voordat een deel van de resultaten aan de orde komt, wordt eerst wat algemene informatie over wantsen gepresenteerd.

CLASSIFICATIE

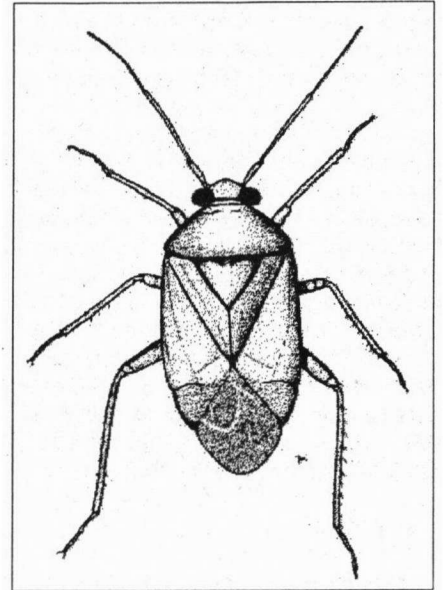
Wantsen behoren tot de orde van de snavelinsecten (Hemiptera), die uitgerust zijn met een kenmerkende zuigsnuut. Cicaden en bladluizen hebben een vergelijkbaar orgaan en vallen eveneens onder deze orde. Ondanks deze overeenkomst zijn er ook aanzienlijke verschillen, zoals de vleugelbouw en de plaats van de zuigsnuut. Een en ander heeft geleid tot opsplitsing in de onderorden: Heteroptera (wantsen) en Homoptera (cicaden, bladluizen, wol-, dop- en schildluizen, bladvlooiën en witte vliegen). Overigens wordt er over deze indeling van de Hemiptera verschillend gedacht.

LICHAAMSVORM

Veel soorten wantsen worden gekenmerkt door een min of meer afgeplat lichaam. Door deze lichaamsvorm, de aanwezigheid van de zuigsnuut en de bijzondere bouw van de vleugels, kan men wantsen in het veld zonder moeite onderscheiden van andere insecten, zoals bijvoorbeeld kevers. Bij enkele soorten is het lichaam extreem afgeplat, zoals bij *Gastrodes grossipes*, een Lygaeidae (familie van veelal donkergekleurde wantsen, soms met waarschuwingskleuren), die algemeen voorkomt op den, vooral tussen de schubben van de dennenappels. De soort heeft in het volwassen stadium een roestbruine kleur en wordt niet zelden aangetroffen in gezelschap van zijn eigen nimfen (larven).

ZUIGSNUIT

Zoals bij de classificatie al is vermeld wordt een belangrijk kenmerk van wantsen gevormd door de langwerpige zuigsnuut, ook wel rostrum genoemd. Het is een ingewikkeld gebouwd orgaan, dat de wantsen in staat stelt om vloeibaar voedsel tot zich te nemen. Veel soorten voeden zich met plantaardige sappen, zoals *Lygus maritimus*,

Lygus maritimus

bron: Dolling, W.R.

een algemeen voorkomende soort uit de familie van de Miridae. Deze groenachtig gekleurde soort is dikwijls aan te treffen op plantensoorten als Reukeloze kamille, Schijfkamille en Bijvoet. De bootsmannetjes (tekening Notonectidae) behoren tot de jagers en voeden zich bijvoorbeeld met kikkervisjes, kleine visjes en insecten. Zij beschikken over een kort en stevig rostrum. De bekendste soort is het Gewone bootsmannetje, die in Fryslân algemeen voorkomt.

VLEUGELS

De meeste wantsen kunnen vliegen. Dat doen zij met behulp van de vliezige achtervleugels, die in rust zijn opgevouwen op het lichaam en afgedekt worden door de voorvleugels. Bij de voorvleugels valt meteen het verschil op tussen het basale, versterkte gedeelte en de membraneuse top. Dit verschil heeft uiteindelijk geleid tot de naam van de suborde: Heteroptera, ofwel ongelijkvleugeligen. Verder is die top naar binnen toe verbreed, waardoor de vleugels in rusttoestand over elkaar heen worden geslagen. Soms zijn de vleugels gereduceerd (verkort), hetgeen uiteraard ten koste gaat van het vliegvermogen. Bij soorten waarvan de vleugels extreem kort (of zelfs afwezig) zijn, zijn de volwassen dieren moeilijk van nimfen te onderscheiden.

NAAMGEVING

De meeste wantsen genieten weinig bekendheid. Voor de meeste soorten zijn Nederlandse namen dan ook niet voorhanden. Een paar voorbeelden zijn echter wel te geven. Zo worden soorten

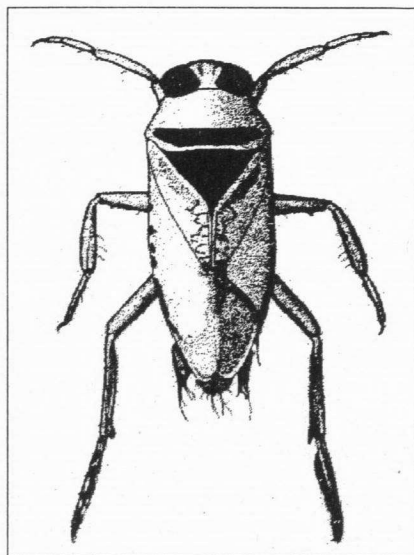
van de familie van de Gerridae aangeduid als schaatsenrijders; het zijn oppervlaktewaterwantsen. Ze zijn langwerpig van vorm en overwegend donker van kleur. Soorten die veelvuldig onder water verblijven, zijn bijvoorbeeld de bootsmannetjes, ook wel ruggenzwimmers genoemd, samengebracht tot de familie van de Notonectidae. Op dit moment zijn hiervan zes soorten in ons land bekend. Verder zijn er nog andere groepen met Nederlandse namen zoals de beeklopers, oeverwantsen, netwantsen, bloemenwantsen en schildwantsen. De Nederlandse naam heeft dus vaak betrekking op een groep en niet op slechts één soort.

ONTWIKKELING

Wantsen leggen eitjes. Als deze uitkomen verschijnen de larven. Tijdens een reeks van - doorgaans vijf - vervellingen gaan ze steeds meer lijken op het volwassen insect. Een popstadium, zoals bij vlinders, ontbreekt. De larven worden ook wel nimfen genoemd. Ze worden zonder hulp van de ouders groot, al zijn op die regel uitzonderingen. Een voorbeeld daarvan is *Elasmucha grisea*, die veel voorkomt op berk, hoewel ik haar ook heb aangetroffen op Zwarte els en Lijsterbes. Het wijfje behoedt het legsel en later ook de nimfen voor gevaar.

EERSTE RESULTATEN

In het laatste deel van dit artikel staan de bevindingen naar aanleiding van een eerste analyse van het bestand. Er worden maar een deel van de resultaten weergegeven. De rest wordt pas gepubliceerd, als de inventarisaties hebben geleid tot een volledig beeld. De eerste wantsenwaarnemingen uit Fryslân zijn bekend van een publicatie van ongeveer 150 jaar geleden (De Graaf & Snellen van Vollenhoven, 1853). Het gaat om een viertal soorten. Eén ervan is *Lygaeus equestris*: een opvallend rood en zwart getekende Lygaeidae, die daarna niet meer in de provincie is teruggezien. Een andere vroege wantsenwaarneming betreft die van *Plinthinus brevipennis*: een zwart, glimmend wantsje, dat vaak tussen

Notonectidae: *Notonecta glauca*
bron: Dolling, W.R.

mos te vinden is. Het werd door C. Ritsema aangetroffen op Vlieland, op 31 mei 1872. Het exemplaar werd verzameld en opgenomen in de wetenschappelijke collectie van het Rijksmuseum te Leiden. De heer Aukema heeft onlangs kunnen vaststellen, dat het insect zich nog steeds in die collectie bevindt.

Ritsema reisde op 2 juni 1872 ook naar Terschelling en bezocht daar kennelijk een zilt terrein, want van deze excursie zijn vier oeverwantsen bekend, waarvan er drie kenmerkend zijn voor zilte plaatsen.

In de 19^e eeuw werden in totaal 13 soorten in Fryslân vastgesteld. Ook in de 20^e eeuw werd er nog met wisselende intensiteit gekeken naar wantsen. De heer D. Mac Gillavry ontdekte tot 1934 25 nieuwe soorten voor Fryslân. Ook de volgende personen hebben in de 20^e eeuw onderzoek gedaan naar wantsen; achter hun namen staat tussen haakjes het aantal soorten vermeld dat ze nieuw voor Fryslân hebben aangetroffen. Na Mac Gillavry heeft A. Reclaire (87) in de twintiger en dertiger jaren veel onderzoek gedaan. In de jaren vijftig maakte W.H. Gravestein (30) zich verdienstelijk. In de jaren zestig, zeventig en tachtig onderzocht J.H. Woudstra (36) de provincie met, net als zijn voorgangers, voorkeur voor de waddeneilanden,

vooral Terschelling. Genoemde heren zijn inmiddels allen overleden.

De heer B. Aukema (26) heeft vooral in de jaren zestig en negentig van de 20^e eeuw veel soorten vastgesteld in Fryslân, wederom met nadruk op Terschelling. Ondergetekende tot slot heeft vanaf 1997 reeds 42 nieuwe soorten vastgesteld, met name op het Friese vasteland. Daarnaast zijn nog ruim vijftig andere mensen bekend, die tezamen enkele tientallen nieuwe soorten vonden.

Een aparte vermelding verdient G. Stobbe, die minstens vijf nieuwe soorten heeft ontdekt, waaronder zeer bijzondere, bijvoorbeeld *Aneurus laevis*, die onder de schors van dode bomen leeft en *Rhyparochromus pini*, een Miride (de grootste familie van de Heteroptera, met relatief zacht lichaam en tere voorvleugels) van droge zandgronden. De *Rhyparochromus pini* kan zich zeer snel, vaak onder dekking van Struikheide, voortbewegen. Bovendien heeft Stobbe zich verdienstelijk gemaakt door zijn deelname aan het waterwantsenonderzoek onder leiding van N. Nieser. De heer Nieser had zijn onderzoek op de waterwantsen toegespitst. De gegevens zijn gebruikt voor een drietal artikelen in 'Veld en Vitrine', orgaan van het Natuurmuseum te Leeuwarden. Ze staan bekend onder de titel 'Waterwantsen uit Friesland' en zijn gepubliceerd in 1967 en 1968.

In een relatief korte periode is een grote hoeveelheid veldgegevens verzameld. Deze zijn ter beschikking gesteld aan de natuurbeherende instanties, met name It Fryske Gea, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. De gegevens worden toegelicht met extra informatie over bijzondere soorten. Op deze manier kan het materiaal van betekenis zijn voor het natuurbeheer. Hetzelfde materiaal krijgt ook een plaats in een verspreidingsatlas van wantsen in Nederland, waarvan het eerste deel naar verwachting nog dit jaar zal verschijnen. In totaal zijn in de provincie Fryslân nu 392 van de ruim 600 inlandse soorten wantsen vastgesteld. Met de nodige inspanning kan dat aantal naar verwachting in ieder geval uitgroeien tot 450.

DANKWOORD

De heer B. Aukema heeft uitzonderlijk veel gegevens verstrekt over vondsten in Fryslân.

Dat heeft er mede voor gezorgd dat er op dit moment een omvangrijk gegevensbestand bestaat vanaf omstreeks 1850 tot nu. Verder heeft de heer Aukema ten behoeve van dit artikel de nodige adviezen gegeven.

LITERATUUR

DOLLING, W. R. 1991. The Hemiptera. Natural History Museum Publications. Oxford University Press.

GRAAF, H.W. DE & S.C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN 1853. Nederlandse Hemiptera. In: Bouwstoffen voor ene fauna van Nederland (ed. J.A. Herklots), 1: 169-184. Brill, Leiden.

Philip Zeinstra, Idzardaweg 36a, 8476 EL Ter Idzard (tel.: 0561-616330; e-mail: P_Zeinstra@yahoo.com)